

УДК 070.447:821.161.2-92-6"18/19"

ІВАН ФРАНКО ТА МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ: ІСТОРІЯ ТВОРЧИХ ВЗАЄМИН

Наталя Тихолоз

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Генерала Чупринки, 49, м. Львів, 79044, Україна
e-mail: ntycholoz@ukr.net*

На основі тогочасної періодики, епістолярних і мемуарних джерел розглянуто міжособистісні та творчі взаємини Івана Франка та Михайла Лозинського. Висвітлено їхню багатогранну співпрацю (перекладацьку, публіцистичну, науково-просвітницьку та ін.) у журналі «Літературно-науковий вісник» та в Українсько-руській видавничій спілці. Проаналізовано також доробок Михайла Лозинського як франкознавця.

Ключові слова: листування, публіцистика, соціальна демократія, біографічні нариси, державотворення, національне питання.

Одним із визначальних механізмів суспільного (а відтак і культурного) розвитку є зміна генерацій. Маючи в основі своїй біологічну природу, це складне поняття в контексті історії людства тлумачиться передусім як соціологічна категорія. Генерації – це не просто випадкові за своїм складом множини індивідів, народжених приблизно в один час, а великі соціальні групи, об'єднані спільними культурними переживаннями, історичним досвідом, інтелектуальним, моральним та політичним «кліматом» певної епохи (тим, що має німецьку назву *Zeitgeist* – дух часу). Видатні ж індивідуальності в цьому ракурсі сприймаються як виразники «духу» своєї генерації – її панівних настроїв, прагнень, ідеалів. З цього погляду особливий інтерес становить феномен діалогу поколінь: взаємини між речниками різних генерацій (скажімо, «батьків» і «дітей») вдало відображають логіку історичного процесу як складної діалектики взаємних відштовхувань і притягань, наближень і віддалень, тяглості і розривів. Коли ж суб'єктами цих міжгенераційних процесів стають особистості творчі, їхні взаємини здатні пролити світло на суперечливий взаємозв'язок традицій і новаторства, оригінальних пошуків на ґрунті попереднього досвіду.

Властиво, спадкоємність поколінь є неодмінною умовою цілісності і неперервності соціокультурного поступу. Предметом нашої уваги у пропонованій розвідці стане один із конкретних прикладів такої спадкоємності з української культурної історії кінця XIX – першої третини XX століття – взаємини Івана Франка, видатного нашого культуро- й націотворця, та його на ціле покоління молодшого колеги, чиє ім'я, на жаль, значно менш відоме сучасному читачеві, – Михайла Лозинського. Хто ж він насправді і що пов'язувало його скромну, але

вельми симпатичну, талановиту й діяльну натуру з маєстатичною поstattю «вельми думки і праці»? Зрештою, про що свідчить історія їхніх творчих взаємин? Але про все за порядком.

Михайло Михайлович Лозинський, український публіцист, літературознавець, перекладач, правознавець, політичний та громадський діяч, народився 30 липня 1880 р. у с. Бабині (тепер с. Бабин-Зарічний) Калуського р-ну Івано-Франківської обл. Навчався у Станіславівській (1893–1898 рр.) та Львівській академічній гімназіях (1899–1900 рр.).

Літературну, перекладацьку та театральну-критичну діяльність розпочав 1897 р.. У лютому 1900 р. М. Лозинський, учень 8-го гімназійного класу, надіслав до редакції «Літературно-наукового вісника» деякі з перших своїх поезій та переклад статті «Das Verbrechen in Criminalromanen und Sensationsdramen» (нім. «Злочин у кримінальних романах та сенсаційних драмах»). У листі від 27 лютого 1900 р. він просив І. Франка висловити свою думку про його «кепські вірші» [З, ф. 3, № 1632, с. 201]. Очевидно, йшлося про поезії зі збірки М. Лозинського «Любов-туга». Відпис І. Франка на цей лист М. Лозинського невідомий. Проте ні переклад статті, ні поезії в журналі опубліковані не були. Ймовірно, І. Франко не надто високо оцінив перші проби пера юного літератора. Та й сам М. Лозинський, як зізнавався у листі до письменника від 28 жовтня 1902 р., зауважив: «<...> до оригінальної белетристики я не дуже рвуся (маю ще час!), та й не можна її як з рукава сипати <...>» [З, ф. 3, № 1620, с. 414]. Згодом кілька ліричних віршів М. Лозинського було вміщено в альманахах «Багаття» (1905) та «Нова рада» (1908), але уповні його поетичний талант так і не розкрився.

З 1900 р. М. Лозинський навчався на правничому відділі Львівського, а з вересня 1901 р. (з перервами) Віденського університетів (закінчив 1912 р.). У 1902–1903 рр. жив у м. Цюриху (Швейцарія). Там-таки 1902 р. одружився зі студенткою медуніверситету, сестрою російського більшовика Віктора Таратути – Марією Рафаїлівною Таратутою. 1903 р. М. Лозинський разом із сім'єю повернувся спершу до Відня, а згодом – до Львова. Дописував до чернівецької газети «Гасло» (1902–1903 рр., офіційний орган Револуційної української партії), американської газети «Свобода», берлінського журналу «Socialistische Monatshefte», російського лондонського соціал-демократичного журналу «Жизнь», віденського журналу «Deutsche Worte», польської газети «Monitor» (1903–1905 рр.). Співпрацював з журналом «Літературно-науковий вісник» (1904–1912 рр.) та газетою «Діло» (з серед. 1906 р. – співредактор). Упродовж 1905–1906 рр. друкувався також у київській газеті «Громадська думка» (з 1906 р. – газета «Рада»), у журналі «Нова громада» (1906 р.). З 1907 р. М. Лозинський – редактор закордонного відділу газети «Рада». Член Української національно-демократичної партії та Русько-української радикальної партії. Близько 1914 р. М. Лозинський отримав ступінь доктора права у Віденському університеті.

Одруження та збільшення родини (до 1906 р. у Лозинських народилось четверо дітей – троє синів і донька) змусили Лозинського до пошуку нових джерел заробітку. А оскільки головним джерелом для утримання великої сім'ї були гонорари за літературну працю, то у листі до І. Франка з Цюриха від 28 жовтня 1902 р., надсилаючи до редакції ЛНВ рукопис перекладу поеми М. Горького

«Двадцять шість і одна», він просив письменника про постійну роботу у журналі: «Вас просив би я надрукувати сей переклад, а рівночасно дати мені хоч невелику постійну роботу в «Літ[ературно]-наук[овому] віснику» чи в яких інших виданнях, що ґрунтуються коло «Тов[ариств]а ім. Шевченка», прим[іром] в «Видавничій спілці» абощо. Мої матеріальні відносини такі погані, як були, пр[иміром], Ваші в 70-их і з початком 80-их рр.; лучші о стілько, що мене не тягають по арештах, але о много гірші тому, що в мене сім'я... А заробітку дуже мало <...> Робота, о яку Вас прошу, – се головно переклади <...>» [3, ф. 3, № 1620, с. 413–414].

І. Франко, котрий і сам заробляв на сім'ю винятково літературною працею, допоміг молодшому колезі і 1903 р. розмістив переклад поеми М. Горького «Двадцять шість і одна» на сторінках ЛНВ (Т. 23. – С. 145–157). А з 1904 р. переклади М. Лозинського систематично з'являлися у журналі. Зокрема, він переклав з англійської мови Марка Твена «Рай чи пекло?» (1904. – Т. 25), з шведської – З. Лягерлеф «Чуда Антихриста» (1904. – Т. 26, 27), з російської – Л. Андрєєва «Пропасть» (1904. – Т. 28) та Л. Толстого «По що?» (1906. – Т. 34), з італійської – Паскаля Віллярі «Болючі питання: ірредентизм» (1904. – Т. 28), з данської – Г. Банга «Мадам де Кірона» (1905. – Т. 30), з французької – О. Мірбо «На стрічу щастю» (1904. – Т. 28), А. Франса «Розділ держави від церкви» (1905. – Т. 29), А. Ліхтенбергера «Гайне і сен-сімонізм» (1906. – Т. 34); з норвезької – Б. Б'єрнсона «Марі» (1907. – Т. 37, 38, 39). До перекладу М. Лозинського статті Ф. Ш. «Лессінгів “Натан Мудрий”» І. Франко написав передмову (ЛНВ. – 1906. – Т. 33. – С. 528).

Окрім цього, окремими книгами накладом Українсько-руської видавничої спілки вийшли його переклади з англійської дослідження Е. Шірера «Політична історія Палестини від 175 перед Христом до 135 по Христі» (Львів, 1906) та з німецької підручник Й. Конрада «Національна економія» (Львів, 1904). Анонсує останню книгу у ЛНВ, І. Франко відзначив: «Переклад д. М. Лозинського дуже добрий, а зваживши новину предмета і немалі стилістичні труднощі, які прийшлося поборювати, можна назвати його просто взірцевим. Хто хоче в наших часах зватися освіченим чоловіком і розуміти структуру тої суспільности і закони, якими кермується її розвій, мусить познайомитися також із основами національної економії, а для сього книжечка Конрада може бути для нього добрим провідником» [7, с. 223–224].

На замовлення Українсько-руської видавничої спілки М. Лозинський здійснив також переклад арабської збірки казок «Тисяча й одна ніч» [Львів, 1905. Вип. I. Ніч 1–24 (Літературно-наукова бібліотека. Ч. 115–117); Львів, 1906. Вип. II. Ніч 25–47 (Літературно-наукова бібліотека. Ч. 124–126)]. Про хід своєї роботи він неодноразово повідомляв І. Франка у листах від 16 червня, 29 серпня, 12 і 27 вересня 1905 р. [Див.: 3, ф. 3, № 1632, с. 205–208, 221–224; № 1614, с. 435–439, 441–443]. Особливістю оповідної манери збірки «Тисяча й одна ніч» є те, що прозове оповідання густо помережане з віршованим. У перекладі арабської збірки казок М. Лозинського вірші подано прозою. Це, на думку І. Франка, робило переклад занадто буквальним: «Перекладане тих віршів насуває далеко більші труднощі, як перекладане прозових оповідань, і тому не диво, що в німецькім, а тим більше в дословнім, декуди аж надто дословнім перекладі М. Лозинського вони не роблять такого вражіння, яке повинні робити ті справжні перли старорарабської поезії, якими редактори арабської збірки, а може й самі автори опо-

відань пересипали їх, певно, для окраси оповідань, а не для відстрашення читачів» [19, с. 1]. Тому, коли готувалося до друку друге видання цієї збірки, І. Франко зробив до нього віршовані переклади поезій. Відтак друге видання казок «Тисяча і одна ніч» (Львів, 1912. Вип. I; Львів, 1913. Вип. II) разом з прозовим перекладом оповідань, здійснених М. Лозинським, містило поетичні переклади віршів, які підготував І. Франко.

Поруч із перекладацькою діяльністю М. Лозинський активно виступав на сторінках ЛНВ із статтями суспільно-політичної тематики [«Три з'їзди (До найновішої історії соціальної демократії)» (1904. – Т. 26), «Перші кроки (З приводу зборів українського жіноцтва дня 12 лютого 1904 р. у Львові)» (1904. – Т. 25), «З сучасного робітницького руху» (1904. – Т. 28), «Австрійська соціальна демократія супротив італійської ірреденти» (1905. – Т. 31), «Кельн і Єна (Із робітницького соціально-демократичного руху в Німеччині)» (1905. – Т. 32), «Жидівська соціальна демократія в Галичині» (1905. – Т. 32), «Революція в Росії» (1905. – Т. 31), «Українська Народна Партія» (1905. – Т. 30), «Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання» (1906. – Т. 33–36)], некрологами [«Елізе Реклі» (1905. – Т. 31), «Роман Сембратович (Посмертна згадка)» (1906. – Т. 33)], рецензіями [«Гльоси про міжпартійні відносини галицьких українців (З приводу книжки: Ю. Бачинський, Гльосси. У Львові, 1904. Накладом редакції «Іскри». Стор. 142)» (1905. – Т. 29), «A. Menger. Volkspolitik. Jena, 1906» (1907. – Т. 38)], а також вів місячні огляди «З австрійської України». Робочі питання тематики, друку, редагування, коректи, термінів здачі матеріалів, підготовки відбитків окремих статей, гонорарів репрезентує листування М. Лозинського з І. Франком, що охоплює львівський період виходу журналу ЛНВ. Загалом у архіві письменника у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України зберігається 22 листи М. Лозинського. Щоправда, не всі вони адресовані безпосередньо І. Франкові: серед них є листи до М. Грушевського (від 18 березня 1904 р.) та до В. Гнатюка (від 25 червня 1905 р.). Оскільки фактичним редактором львівського періоду існування ЛНВ (1898–1906 рр.) був І. Франко, то відповідно й листи так чи інакше втрапляли до його рук. Відписи І. Франка на кореспонденцію М. Лозинського не відомі.

Знайомство з І. Франком, співпраця з ним у ЛНВ та в Українсько-руській видавничій спілці вплинули на формування світогляду та політичних поглядів М. Лозинського. У період активної співпраці з І. Франком як редактором ЛНВ доробок М. Лозинського (окрім перекладів) репрезентували головним чином праці науково-публіцистичного, історіографічного та суспільно-політичного характеру. У цих статтях М. Лозинський поставав як першорядний знавець і аналітик тогочасного історичного процесу. Ідеї українського радикалізму М. Драгоманова, робітничі питання, проблеми соціальної демократії, соціалізму, марксизму, анархо-комунізму в обов'язковому їх стосунку до національного українського руху особливо цікавили М. Лозинського. Невдовзі у міжнародному соціалістичному русі він здобув собі славу прихильника анархо-комунізму школи Бакуніна-Кропоткіна, але із виразним українським національним забарвленням.

Талант М. Лозинського-публіциста високо оцінював І. Франко. Очевидно, письменникові імпонували пильна увага молодшого колеги до тогочасного су-

спільного руху, його аналітичні здібності, уміння писати жваво, актуально і гостро. Зрештою, публіцистичної майстерності М. Лозинський мав змогу вчитися і в самого І. Франка. Так, готуючи до друку статтю «Три з'їзди (До найновішої історії соціальної демократії)» (ЛНВ. – 1904. – Т. 26. – С. 79–105, 159–169) М. Лозинський відзначив у листі до І. Франка від 7 березня 1904 р.: «Перед написанням її хочу прочитати Вашу статтю в III кн. [Йдеться про статтю І. Франка «До історії соціалістичного руху», що опублікована: ЛНВ. – 1904. – Т. 25. – Кн. 3. – С. 134–152. – Н. Т.], щоб бачити, в яким тоні Ви до них беретеся» [3, ф. 3, № 1624, с. 554]. Та й І. Франко, надсилаючи початок статті М. Лозинського «Два інтернаціональні робітницькі конгреси» (ЛНВ. – 1907. – Т. 40) М. Грушевському у червні 1907 р., зауважував, що «стаття інтересна» [17, т. 50, с. 323].

Письменник уважно стежив за публіцистичним доробком М. Лозинського. Оскільки праці М. Лозинського стосувалися тогочасного історичного та суспільно-політичного життя України, активним творцем якого був І. Франко, то письменник нерідко до його праць подавав свої примітки, уточнення або й спростування. Так, у статті «З сучасного робітницького руху» М. Лозинський, аналізуючи стан української соціальної демократії в Росії та Україні, відзначив, що «<...> український соціалістичний рух сягає, як звісно, 70-их років 19 в. Досить вказати на тодішню діяльність Франка і Павлика, на видану в Женеві публікацію п. н. “Program galicyjskich socjalistów”, яку автори були назвали “Program socjalistów polskich i ruskich wschodniej Galicji” <...>» [10, с. 178–179]. До цього твердження М. Лозинського І. Франко як один із авторів «Programu...» розмістив коротку примітку, у котрій подав докладнішу історію зміни назви згаданої брошури. До рецензії М. Лозинського «Гльоси про міжпартійні відносини галицьких українців (З приводу книжки: Ю. Бачинський, Гльосси. У Львові, 1904. Накладом редакції «Іскри». Стор. 142)» Франко подав примітку, що стосувалася відмінностей у ставлення до селянства «старших» (І. Франко, М. Павлик) і «молодших» (Ю. Бачинський) радикалів. У ній він, зокрема, відзначив: «Вважаючи радикальну партію за організацію в першій лінії культурну і політичну, ми оберталися зі своїм словом, із агітацією і організаційними пробами не до сільського пролетаріату, який не має ні освіти, ні можності політичної організації та діяльності, а бажали зацікавити справою радикалізму в першій ряді освічені і економічно сьак-так незалежні елементи нашого села. З тим ніяк не могли погодитися доктринери – теоретики в роді д. Бачинського, що, не знаючи дійсного села і селянського життя, знали тільки свої нібито Марксівські формули» [5, с. 29–30]. Ув огляді «З австрійської України» М. Лозинський, згадавши про смерть Д. Тянячкєвича, коротко охарактеризував його діяльність та відзначив, що він «належав до типів, які вже вимирають серед нашого духовенства» (ЛНВ. – 1906. – Т. 34. – Кн. 5. – С. 395). Франко погоджувався з такою оцінкою галицького громадсько-політичного діяча, проте до неї додав ще і свою розлогу критичну примітку, у якій назвав Д. Тянячкєвича «чоловіком, без сумніву, талановитим», але таким, що «не залишив тривких плодів своєї діяльності» [6].

Подаючи зміст реферату М. Лозинського «Маркс – Енгельс – Лібкнехт про відбудування Польщі», прочитаного на засіданні історико-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка, І. Франко суголосний із висновками автора в його критиці цих теоретиків соціальної демократії. Того-таки 1906 р. реферат М. Лозинського вийшов у Львові окремою брошурою як відповідь на заяви М. Ган-

кевича про відродження етнографічної Польщі та етнографічної України, у яких він посилався на праці К. Маркса та Ф. Енгельса. М. Лозинський у своїй праці «Маркс – Енгельс – Лібкнехт про відбудоване Польщі» стверджував: «<...> творці соціальної демократії заговорили про відбудову історичної Польщі, засуджуючи тим самим на національно-політичну смерть українців, литовців і білорусів» [13, с. 14–15]. І. Франко, як і М. Лозинський, вважав, що кожен народ має право на свою національну окремішність та «повну змогу поступати по своїй волі» [18, с. 5].

Щоправда, Франкова рецепція наукового доробку М. Лозинського не завжди була схвальною. Так, у рецензії на працю М. Лозинського «Гайдамаччина. Із історії народних рухів на Україні в XVIII-тім столітті» (Львів, 1906) письменник категорично заявив, що «автор дуже слабо обзнайомлений з історією XVII–XVIII в.», а тому зображення гайдамацького руху «ідейно неясне і в основі своїй та в деталях невірне» [4, с. 208]. Рецензент закидав авторові, що, мотивуючи причини виникнення Гайдамаччини, він «ігнорує силу національної козацької традиції», опирається на праці польських мемуаристів у зображенні уманської різні 1768 р., безпідставно зачисляє Гонту до гайдамаків та ін. [4, с. 210]. Критичні судження І. Франка про цю розвідку М. Лозинського подекуди аж надто безапеляційні та негативістські. А поза тим, як твердить сучасний історик О. Сухий, «для галичан це була дуже корисна книга, оскільки вона вводила їх у загальноукраїнську історію» [15, с. 189].

Як людина широких культурологічних інтересів, М. Лозинський активно виступав також і в жанрах науково-популярної біографії, літературознавчого нарису та статті. Його перу належать розвідки «Михайло Драгоманов» (1905), «Іван Франко» (1907, 1908), «Михайло Павлик» (1905), «Роман Сембратович» (1906), «Бернштерне Бернзон» (1907), «Лев Толстой» (1908), «Іван Тургенєв» (1908), «Герой з'єдинення Італії. (В соті роковини уродин Джюзеппе Гарібальді)» (1907). Згодом ці нариси склали основу книги «Люди. Біографічно-літературні нариси: Драгоманов, Франко, Павлик, Сембратович, Бернзон, Реклі, Крапоткін, Толстой, Тургенєв, Гарібальді» (Львів, 1909). У «Огляді української літератури за 1906 рік» [Рада. – 1907. – № 8 (11.І), 11 (14.І), 12 (16.І), 24 (30.І), 44 (22.І)] І. Франко серед вартісних публікацій у місячнику «Нова громада» згадав статтю М. Лозинського «Антін Менгер і його соціально-політичні твори» (1906. – № 5, 7; 1907 праця вишла у Львові окремою брошурою). М. Лозинський – автор досліджень «Тарас Шевченко. Єго жите і значіне» (Львів, 1901), «Життепис Драгоманова» (Вінніпег, 1907), «Михайло Павлик: Його життя і діяльність» (Відень, 1917), «Іван Франко (З портретом)» (Відень, 1917), «Ті, що від нас відійшли: Роман Сембратович, Михайло Коцюбинський, Кость Паньківський та ін. (Посмертні згадки)» (Львів, 1917).

У праці «Михайло Павлик. Замість ювілейної сільветки» (ЛНВ. – 1905. – Т. 29. – Кн. 3. – С. 160–186) І. Франко згадав М. Лозинського як одного з членів комітету, що організували ювілей 30-літньої діяльності Павлика, та автора статті, котра відкриває ювілейний збірник [див.: 20]. І. Франко закидав М. Лозинському, що в його доповіді про М. Павлика є низка фактичних неточностей, які призводять до формування хибного образу ювілята та витворення шкідливих легенд довкола його особи. М. Лозинський, як вважав І. Франко, припустився їх, «певно, не навмисно, а тому, що багато деталей про діяльність д. Павлика автор сього

ювілейного відчиту мусів брати на віру, з оповідань, забарвлених суб'єктивно, з традиції, що перейшла крізь призму партійності, а не мав змоги перевірити їх» [16, с. 525]. Зокрема, письменник не погоджувався з перебільшено негативною характеристикою періоду ранньої громадсько-політичної діяльності М. Павлика, як і самого І. Франка (1874–1880 рр.), коли нібито за будь-який прояв свободної думки грозила тюрма. І. Франко заперечував: «Певно, обмеженість, ігноранція та тупоумність многих органів була тоді більша, почуття горожанської свободи і горожанських прав було менше розвинене, застій у політичних та соціальних поглядах великий, але до тої картини, яку малює д. Лозинський було все-таки дуже далеко» [16, с. 525–526]. Письменник стверджував, що М. Лозинський дещо гіперболізував нещасливі сторони біографії ювілята, що «поліційні переслідування», «товариський бойкот, відбирання усіх джерел зарібку», цензурні утиски щодо видання «Громадського друга» не були аж такими сильними і трагічними. На відміну від М. Лозинського, який пояснював складні етапи біографії М. Павлика тогочасними суспільно-політичними обставинами, І. Франко, навпаки, усі невдачі М. Павлика, у т. ч. і його 6-місячний арешт, ставив на карб особистих якостей ювілята, характеризує його як недалекоглядну, необережну, «легкомисну», наївну, недбалу натуру. Щоправда, у своєму бажанні подати факти правдиво І. Франко іноді аж надто безапеляційно і категорично висловлювався на адресу свого товариша молодості, а відтак і не завжди справедливо критикував М. Лозинського. Очевидно, що ця стаття І. Франка, та ще й у часі ювілейних святкувань, пов'язаних із 30-літтям діяльності М. Павлика, не зовсім коректна. Вона виявляла більше особисте, суб'єктивне ставлення письменника до колишнього соратника (і в цьому випадку є важливим документом для дослідження колізії взаємин І. Франка і М. Павлика), аніж була вагомим контраргументом тверджень М. Лозинського. Саме тому в біографічному нарисі «Михайло Павлик: Його життя і діяльність» (Відень, 1917) М. Лозинський не врахував зауважень Франка. Ба більше, у праці «Іван Франко (З портретом)» (Відень, 1917) М. Лозинський повторив свою думку про ув'язнення та негативне ставлення родини і суспільства до арештанта уже у стосунку до самого І. Франка: «Кожне горе з часом забувається, і сам Франко на комерсі по ювілейнім обході в честь Павлика (20 листопада 1904 р.) в дискусії зі мною звертав увагу, що не треба пережитого ним у ті часи брати так трагічно, бо хто вибирається голосити нові ідеї, все мусить бути готов на терпіння. Одначе читаймо його поезії з тих часів, де висловлені його тодішні почування, а побачимо, яким важким горем були ті часи для нього» [11, с. 48].

Попри часом не завжди справедливую критику І. Франка на свою адресу, М. Лозинський ставився до нього з глибокою вдячністю, шаную, навіть пієтетом. Свідченням цього є франкознавчий доробок вченого, що зберіг свою евристичну вартість до сьогодні. В особі Лозинського-франкознавця поєднувалися риси талановитого дослідника-аналітика, проникливого знавця тогочасної історичної епохи і водночас Франкового сучасника, людини, що мала «живе» відчуття великої особистості, була знайома з письменником, а в останніх роках перед хворобою І. Франка навіть настільки близька, що часто розмовляла з ним про наболілі приватні справи.

М. Лозинський високо оцінював І. Франка в усіх галузях його багатогранної діяльності. У статті «Іван Франко» (Ukrainische Rundschau. – 1907. – № 1) він

до вершин поетичного доробку поета відніс поему «Мойсей» та збірку «Semper tūo», а з прозової спадщини найдосконалішими вважав оповідання. М. Лозинський влучно зауважив, що в творчій особистості І. Франка поєднувались «незвичайні здібності й інтелігенція під крайньою зверхньою непоказністю», а в процесі свого індивідуального розвитку він «ніколи не був соціалістом-доктрінером якоїсь соціалістичної школи. Його соціалізм був не стільки суспільною доктриною, скільки впливом горячих симпатій до бідних і протестом проти занадто гнітючого політичного й економічного ладу, під яким жив наш нарід, а його політична проповідь була радше пропагандою загально-людських поступово-демократичних ідей, якій тільки переслідування уряду надали ostrу соціалістичну марку. <...> А все інше, всі ті напрями і школи, які хочуть зруйнувати все існуюче, щоб на його місці побудувати зовсім нове, – се, на його думку, утопійна панацея» [12, с. 15, 17]. До парадоксальних у своїй закономірності біографічних чинників, що вплинули на формування літературної слави та популярності І. Франка, дослідник зачислив відхід від політичної діяльності та хворобу письменника.

Разюча несправедливість у ставленні громадськості до поета вражала й ображала М. Лозинського. Відтак у статті «Складки на хорого письменника» він з обуренням і болем писав: «“Складки на хорого письменника”! Чому власне так? Чому не “національний дар для Івана Франка”?»

<...> Був нам каменярем, що промощував дорогу до ліпшої будучности. Був нам провідником, що шлях показував на стрічу сонцю золотому. Приняв у своє серце всі наші болі і кров'ю серця списані клав нам перед очі. Був нам Тіртеєм, що піснею своєю зігрівав нас до бою. Був нам чародієм, що словом своїм розсипав кругом нас чари кохання. Був нам огненним стовпом, що значив шлях нашого поступу. Був нам радістю, був нам гордощами, був нам славою перед чужими. Чисте золото давав нам і дорогоцінні перли – за нужду і сирітство.

І так тридцять п'ять літ.

<...> Найнизший державний слуга заслужив би вже собі спокій і забезпеченє на останні дні свого життя!

А Він? Дослужився «складок на хорого письменника»... за тридцятьп'ятилітню службу 30-мільйонному українському народови! <...>

Милостиня – і – Іван Франко! Ми розуміємо, що сі слова не можуть стояти побіч себе. Але нас не стати було, щоб викреслити слово “милостиня” і поставити замість нього щось, що було би гідне імени Івана Франка...» [14]. Цю статтю-звернення, яка була також опублікована у газ. «Рада» (1908. – № 243. – 5.Х), згадав І. Франко в «Історії моєї хвороби». Очевидно, саме з неї він довідався, що з приводу його недуги громадськість збирала кошти, а також відзначив, що «із змісту сеї статті не видно нічого про те, яка була моя слабість, які її наслідки» [16, с. 776]. Отож закономірним видається той факт, що стаття М. Лозинського «Складки на хорого письменника» стала одним із поштовхів, котрі спонукали І. Франка написати «Історію моєї хвороби».

31 травня 1916 р. на похороні письменника М. Лозинський на Личаківському цвинтарі над могилою виголосив прощальне слово від преси. Окрім цього, на смерть І. Франка відгукнувся публікаціями в пресі: «Похорон Івана Франка» (Вісник Союзу Визволення України. – 1916. – № 102. – С. 386–387) та «У Івана Франка» (Діло. – 1916. – № 136).

З нагоди першої річниці смерті поета у «Віснику Союзу Визволення України» М. Лозинський опублікував розвідку «Життя і діяльність Івана Франка» (1917. – № 152–155, 157). Того-таки 1917 р. у Відні праця вийшла й окремим виданням під назвою «Іван Франко». У ній автор подав досить докладну біографію письменника, розглянув його громадсько-політичну, літературну та редакторсько-видавничу діяльність, вказав на вершинні твори та переклади. Цінними є також відомості про нервову хворобу письменника та його «гарячкову жадобу творчості» [11, с. 32] у цей період, смерть, заповіт, похорон. Загалом у дослідженні «Іван Франко» Лозинський систематизував свої погляди на роль і значення Франка для української та світової спільноти.

Підводячи підсумки широкої, багатогранної та різнобічної діяльності І. Франка на ниві української культури, М. Лозинський вказав: «Він перший великий поетичний талант, який присвоює українській поезії європейські взірці, як щодо форми, так і щодо змісту. В історії української поезії побіч генія Шевченка стоїть талант Франка яко символ нового, вищого ступня розвитку української поетичної творчості» [11, с. 38]. «Перлиною любовної лірики» поета назвав збірку «Зів'яле листя», а до «найліпшої лектури для дітей і молодіжи» зачислив «Пригоди Дон Кіхота», віршовані казки «Лис Микита», «Абу-Касимові капці», «Коваль Бассім» та прозову збірку «Коли ще звірі говорили» [11, с. 22–23]. «Дійсними перлинами патріотичної лірики» вважав поезії з циклу «Поклони» («Поет мовить», «Україна мовить» та ін.) збірки «Мій Измагд» [11, с. 26], що їх написав І. Франко у відповідь на слова осуду за свою передмову «Niemo o sobie samym» до польськомовної збірки оповідань «Obrazki galicyjskie» (Львів, 1897). Високо оцінив також І. Франка як прозаїка і драматурга, дитячого письменника та «першорядного українського вченого», творця української літературної мови та майстерного різножанрового перекладача. Зокрема М. Лозинський вважав «просто знаменитим» Франків переклад третього акту другої частини «Фауста» Гете, що вийшов під назвою «Гелена і Фавст» (ЛНВ. – 1899. – Кн. 10) [11, с. 14]. Водночас, як влучно підмітив дослідник, «величезну більшість його письменської праці» творить багата й всестороння публіцистична діяльність: «Стоїть вона в тіснім зв'язку з цілістю його творчості, є тільки одною з її форм і почасти її синтезою. <...> З індивідуального становища, зі становища літературної слави публіцистична діяльність Франка була безперечно дробленням його таланту. Але з суспільного становища була вона великою громадською службою, яка свідчить, що великий письменник і вчений був також великим громадянином. Для нього мало було творити вічні вартости, – він кидався у вир щоденного життя, де публіцистика була в нього оружем щоденної боротьби за ідею» [11, с. 39].

Негативні випадки І. Франка проти польської та української суспільності у статтях «Ein Dichter des Verrates» (Die Zeit. – 1897. – № 136, 8.V) та «Niemo o sobie samym» М. Лозинський пояснив «рисом особистої вдачі» [11, с. 26] та «хвилевим настроєм» поета. Зокрема він писав: «Сим, що Франко давав волю своїм хвилевим настроям, треба пояснити і його статтю про Міцкевича, і його міркування про любов і обов'язок в своїм українським патріотизмі, і його ювілейну статтю про Павлика (“Літературно-науковий вісник”, кн. III з 1905 р.), і його передмову до першої частини листів Драгоманова до нього з негативними увагами про Драгоманова. Не обнижає се його заслуг, тільки потверджує ту вічну правду, що й най-

більші люде мають людські слабості й хиби» [11, с. 27]. Спостереження М. Лозинського про вияв «хвилевого настрою» у статті «Ein Dichter des Verrates» підтримав також і В. Сімович у передмові до видання Франкової збірки «З вершин і низин» [див.: 2, с. 64]. Натомість, Г. Бігеляйзен вважав, що твердження М. Лозинського (а за ним і В. Сімовича) помилкове, бо «Франко написав ту статтю з премедитацією [умисно. – Н. Т.] та з повною свідомістю відповідальності» [1, с. 271]. Як відомо, контроверсійні судження І. Франка у статтях «Ein Dichter des Verrates» та «Niemo o sobie samym» викликали гарячу дискусію серед тогочасної українсько-польської громадськості. Проте, як влучно підмітив М. Лозинський, саме від часу «розриву Франка з польською пресою, розпочинається не тільки зворот Франка до праці виключно в українським письменстві, але також зворот у відношенню громадянства до нього в напрямі щораз більшого признання його праці й заслуг» [11, с. 27].

Оцінюючи діяльність І. Франка як рушія всесвітнього загальнолюдського поступу, М. Лозинський особливою заслугою уважав його працю над поширенням українського радикалізму, що викликав «глибокі переміни поглядів і способів громадянської діяльності в усіх областях громадянського життя, – се неначе друге українське національне відродження» [11, с. 40].

Як авторитетний фахівець із національного питання та проблем державотворення, М. Лозинський відзначав також основоположну роль І. Франка у «процесі витворювання свідомости єдності української нації» [11, с. 43]. У праці «Галичина в життю України» (Відень, 1916) (а згодом і у синтетичному дослідженні «Іван Франко»), аналізуючи історію розвитку думки про українську незалежність, писав, що «представники Драгоманівського напрямку мали ясний ідеал самостійности України, характеристичним свідоцтвом сього є вірш Франка “Розвивайся, ти високий дубе”, означений датою 17 марта 1883 р.». Фінальні рядки з останньої строфи поезії – «Від Кубані аж до Сяну-річки / Одна, нероздільна» – слід тлумачити не лише як поезію. Це, уже, за твердженням дослідника, ясне «означення політичних границь і політичної незалежности українського народу на його землі» [8, с. 28].

Специфікою творчої манери Лозинського-літературознавця було те, що, досліджуючи ту чи іншу особистість, він завжди намагався подати усю складність тих суспільно-політичних, економічних та культурних обставин, в яких (чи всупереч яким) жила і творила ця людина, об'єктивно оцінити її внесок у національну культуру, осмислити наслідки її діяльності у загальнонаціональному контексті та визначити її вплив на культурний і духовний прогрес. При цьому творчу індивідуальність дослідник розглядав в усій складності її «духової істоти», психологічних особливостей розвитку та в непростих взаєминах із загалом, суспільністю. Так, підсумовуючи роль і значення І. Франка для української культури, він zarazом порушив і ширшу проблему взаємин митця і громади. Причому поставив її а rebours, з позиції інтересів не громадськості, а вже самого творця: те, що дало життя І. Франка суспільності, – очевидне, а, що ж життя і суспільність дали самому І. Франкові? І тут висновки дослідника невтішні: «В міру того, як розвивався талант Франка, як множилися плоди його творчости, як він здобував, – можна сказати: серед неприхильного настрою громадянства просто завойовував собі щораз визначніше місце в нашім письменстві, громадянство

не могло відмовляти йому щораз більшого признання і пошани. Але се відносилося не стільки до його особи, скільки до його праці. Його праця неначе відривалася від нього, не приносила йому, його особі, того відношення з боку громадянства, яке повинні приносити та звичайно приносять творцevi плоди такої безцінної творчості. Особа Франка дає нам характеристичне суспільне явище, як можна бути найбільшим працею й заслугами в своїм народі і таким самітним, чужим серед громадянства» [11, с. 49].

Сам М. Лозинський був людиною активної громадянської позиції, тож не лише осмислював суспільно-політичний досвід видатних діячів минулого, а й брав діяльну участь у націотворчих процесах свого часу.

Ще до Першої світової війни М. Лозинський став одним із провідних західноукраїнських фахівців з національного питання та міжнародних відносин, насамперед завдяки працям «Польський і руський революційний рух і Україна» (Київ, 1907; Львів, 1908); «Сорок літ діяльності «Просвіти» (Львів, 1908); «Українство і москвофільство серед українського народу в Галичині» (Львів, 1909); «Духовенство і національна культура» (Львів, 1912), «Українське національне питання у творах М. Драгоманова» (Відень, 1915), «Утворення українського коронного краю в Австрії» (1915), «Українська Галичина – окремих коронний край» (Львів, 1916).

Від листопада 1918 р. М. Лозинський – член Української Національної Ради. Як член української делегації у лютому 1919 р. брав участь у переговорах з місією Антанти у справі українсько-польського Перемир'я. З 10 березня 1919 р. – заступник державного секретаря (міністра) зовнішніх справ ЗУНР. Від квітня по грудень 1919 р. – голова надзвичайної делегації для вирішення спірних питань ЗУНР з Польщею і делегат УНР на Мирній конференції в Парижі. На початку 1920 р. оселився з родиною у м. Гейдельберзі (Німеччина). У 1921–1927 рр. М. Лозинський – професор міжнародного права та історії української політичної думки Українського Вільного Університету (у Відні та Празі). З середини 1923 р. до кінця 1924 р. співпрацював із лідером ЗУНР у вигнанні Є. Петрушевичем, від весни 1924 р. – голова Комітету поневолених Польщею народів.

Восени 1927 р. отримав дозвіл на в'їзд в Україну. Відтак з 1 жовтня 1927 р. М. Лозинський – професор, завідувач кафедри міжнародного права Інституту народного господарства в Харкові. Після реорганізації останнього – професор (1930–1935 рр.) кафедри міжнародного права Інституту радянського будівництва і права (м. Харків). У 1931–1933 рр. – дійсний член Науково-дослідного інституту радянського будівництва і права у складі Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (м. Харків); водночас (1931–1933 рр.) – старший науковий співробітник Комісії радянського будівництва і права ВУАН у м. Києві. Автор досліджень «Галичина в рр. 1918–1920: Розвідки і матеріали» (1922), «Уваги про українську державність» (1927), «Проблема роззброєння. Ліга Націй і СРСР» (1929), підручника «Міжнародне право» (1931).

21 березня 1933 р. арештований за звинуваченням у належності до контрреволюційної «Української військової організації» (УВО) і засуджений судовою трійкою при колегії ДПУ УСРР у Харкові (23 вересня 1933 р.) до 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах. Відбував покарання в Кемі й у Соловках (спец-ізолятор «Савватсьєво»). 9 жовтня 1937 р. в позасудовому порядку

засуджений до розстрілу у справі контрреволюційної організації «Всеукраїнський центральний блок»; вирок виконано 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох (Медвеж'єгорський район, тепер Республіка Карелія, Російська Федерація). Реабілітований 24 вересня 1957 р..

Лозинський належав до покоління «Молодої України», сформованого під безпосереднім впливом Франка, і завдячував останньому основними засадами свого політичного та естетичного світогляду. Водночас його можна вважати цілком самостійною багатогранною творчою особистістю, яка утвердилась у різних галузях культурної та громадської діяльності на користь українського народу, проте вповні не зреалізувала своїх потенцій через репресії та, зрештою, фізичне знищення радянською тоталітарною системою.

Так лицар з генерації «Молодої України» став одним із незчисленних мучеників «Розстріляного відродження», невинно убієнних комуністичним молохом у страхітливу добу «червоного терору» через свої національні переконання та принципову громадянську позицію. Проте з перспективи нашого часу можемо ствердити: ця жертва, як і мільйони інших, не була марною. З огнистих заповітів Франка постало звитяжне січове стрілецтво, а з попелу «Розстріляного відродження» зродилося полум'я національно-визвольних змагань дисидентів-шістдесятників. Покоління «каменярів» змінювали одне одного на шляху боротьби, та, навіть передчасно впавши на цьому шляху, торували його для своїх наступників, натхненних прикладом попередників.

---

1. Бігеляйзен Г. Мої спомини про Івана Франка / Генрик Бігеляйзен // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вст. ст. і приміт. М. Гнатюка. – Львів : Каменярь, 1997. – С. 267–273.

2. Верниволя В. [В. Сімович] Іван Франко. Біографічний нарис / Василь Верниволя // Франко І. З вершин і низин. – Київ, Ляйпціг : [б. р.]. – С. 15–90.

3. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. У тексті вказуємо фонд та одиницю зберігання.

4. Ів[ан] Фр[анко]. Михайло Лозинський. Гайдамаччина. Із історії народних рухів на Україні в XVIII-тім столітті. Львів, 1906. 46 сторін [Рец.] / Ів. Фр. // Записки НТШ. – 1906. – Т. 71. – Кн. 3. – С. 208–210.

5. Ів[ан] Фр[анко]. [Примітка до публікації:] Лозинський М. Гльоси про міжпартійні відносини галицьких українців (З приводу книжки: Ю. Бачинський, Гльосси. У Львові, 1904. Накладом редакції «Іскри». Стор. 142) / Ів. Фр. // ЛНВ. – 1905. – Т. 29. – С. 29–30.

6. І[ван] Ф[ранко]. [Примітка до публікації:] Лозинський М. З австрійської України / І. Ф. // ЛНВ. – 1906. – Т. 34. – Кн. 5. – С. 395.

7. Ів[ан] Фр[анко]. Проф. Др. Й. Конрад. Національна економія. Переклав Михайло Лозинський. Львів, 1904. Накладом Укр.-Руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 168 / Ів. Фр. // ЛНВ. – 1904. – Т. 28. – Кн. 12. – С. 223–224.

8. Лозинський М. Галичина в життю України / Др. Михайло Лозинський. – Відень : Накладом Союзу визволення України, 1916.

9. Лозинський М. З австрійської України / Михайло Лозинський // ЛНВ. – 1906. – Т. 34. – Кн. 5. – С. 384–396.
10. Лозинський М. З сучасного робітницького руху / М. Лозинський // ЛНВ. – 1904. – Т. 28. – Кн. 12. – С. 169–197.
11. Лозинський М. Іван Франко / Др. М. Лозинський. – Відень : Накладом Союзу визволення України, 1917. – 52 с.
12. Лозинський М. Люди : біографічно-літературні нариси / Михайло Лозинський. – Львів : Накладом автора, 1909. – 130 с.
13. Лозинський М. Маркс – Енгельс – Лібкнехт про відбудоване Польщі / М. Лозинський. – Львів, 1906. – 17 с.
14. Лозинський М. Складки на хорого письменника / М. Лозинський // Діло. – 1908. – № 246. – 31.Х. – С. 1.
15. Сухий О. Історія Галичини в наукових працях Михайла Лозинського // Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. / Олексій Сухий. – Львів, 1999. – 2-е вид., доп. – С. 186–202.
16. Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко. – Київ : Наукова думка, 2011. – Т. 54.
17. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – Київ : Наукова думка, 1976–1986.
18. [Франко І.] Зміст праці д. М. Лозинського // Хроніка НТШ. – 1906. – Вип. II. – № 26. – С. 4–5.
19. Франко І. Старо-арабські поезії / Др. Іван Франко // Неділя. – 1912. – № 15. – 14. IV. – С. 1–2.
20. Ювілей 30-літньої діяльності Михайла Павлика (1874–1904). – Львів : [б. в.], 1905. – 87 с.

IVAN FRANKO AND MYKHAYLO LOZYNKYI: HISTORY OF CREATIVE RELATIONSHIP

Nataliya Tykholoz

*The Ivan Franko National University of Lviv
49, Chuprynky Str, Lviv, 79044, Ukraine
e-mail: ntykholoz@ukr.net*

The interpersonal and creative relationships between Ivan Franko and Mykhailo Lozynskiy are considered on the basis of the periodicals of that time, epistolary and memoir sources. Their multifaceted cooperation (translation, journalistic, scientific, educational, and others.) reflects in the magazine "Literary Scientific Herald" and in the Ukrainian-Ruthenian Publishing Association. Mykhailo Lozynskiy output as frankoexpert is also provided.

Key words: correspondence, publicism, social democracy, biographical sketches, state formation, the national issue.

ИВАН ФРАНКО И МИХАИЛ ЛОЗИНСКИЙ: ИСТОРИЯ ТВОРЕСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ

Наталья Тихолоз

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Генерала Чупрынки, 49, г. Львов, 79044, Украина
e-mail: ntycholoz@ukr.net*

На основе тогдашней периодики, эпистолярных и мемуарных источников рассмотрены межличностные и творческие взаимоотношения между Иваном Франко и Михаилом Лозинским. Отражено их многогранное сотрудничество (переводческое, публицистическое, научно-просветительское и др.) в журнале «Литературно-научный вестник» и в Украинско-русском издательском союзе. Проанализировано также творчество Михаила Лозинского как франковеда.

Ключевые слова: переписка, публицистика, социальная демократия, биографические очерки, создания государства, национальный вопрос.